

Γεωγραφίες

Αρ. 29 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 29, 2017

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

-

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Τοπία Αστικής Διάχυσης: Αστικοποίηση και Πολεοδομικός Σχεδιασμός. Η Περιφέρεια της Θεσσαλονίκης. Χάρις Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη: UNIVERSITY STUDIO PRESS, 2015. 398 σελ.

Θάνος Παγώνης

Ξεκινώντας να μιλά κανείς για το βιβλίο της Χάρις Χριστοδούλου θα πρέπει καταρχήν να αναγνωρίσει ότι πρόκειται για ένα σύνθετο πόνημα το οποίο χαρακτηρίζεται από διαφορετικά επίπεδα ανάγνωσης και κατανόησης.

Καταρχήν σε πρώτο επίπεδο το βιβλίο αυτό ανήκει στην κατηγορία των ερευνητικών πονημάτων που καταπιάνονται με τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής πόλης και το συσχετισμό των όσων συμβαίνουν εδώ με την διεθνή βιβλιογραφία για τις πόλεις και τον αστικό χώρο. Αυτό δηλώνεται από την εισαγωγή με την αντιμετώπιση της Θεσσαλονίκης μέσα από μια κοσμοπολίτικη ιστοριο-γεωγραφική προσέγγιση ως «συνήθους» πόλης στον Ευρωπαϊκό Νότο που είναι όμως ταυτόχρονα «μοναδική», μια πόλη όπου εντοπίζονται τα ίχνη της επονομαζόμενης νέας χωροκοινωνικής τάξης που κυριαρχεί στη συζήτηση για τις πόλεις τις τελευταίες δεκαετίες αλλά και που ακολουθεί τη δική της εξελικτική τροχιά αφού αυτά που συμβαίνουν σήμερα γίνονται κατανοητά με βάση το τι έχει προηγηθεί. Αυτή η ερευνητική κατεύθυνση είναι εξαιρετικά επίκαιρη σήμερα καθώς διανύουμε μια περίοδο κατά την οποία το κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα για το χώρο στην Ελλάδα βρίσκεται σε επαναπροσδιορισμό – και είναι περισσότερο από ποτέ αναγκαίο να επανεξετάσουμε σε ιστο-

ρικό βάθος τα στοιχεία και τους παράγοντες που στοιχειοθετούν την «ελληνική ιδιαιτερότητα». Η εργασία αυτή λοιπόν συνεχίζει ένα γνώριμο μονοπάτι σκέψης που χαρακτηρίζει τη σχετική βιβλιογραφία που αναφέρεται στις ιδιαιτερότητες της ελληνικής αστικοποίησης και το ρόλο της παραγωγής του χτισμένου χώρου στο πρότυπο ανάπτυξης της ελληνικής πόλης αλλά με δύο καιρίες διαφοροποιήσεις: Αφενός θέτει στο επίκεντρο τη Θεσσαλονίκη αντί της Αθήνας – στέκεται έτσι απέναντι σε μια βιβλιογραφία που είναι κατά κύριο λόγο αθηνοκεντρική και η οποία ταυτίζει την ελληνική πόλη με την Αθήνα ως το κυρίαρχο παράδειγμα το οποίο αναπαράγεται σε όλη την επικράτεια. Αφετέρου εστιάζει στην περίοδο της τελευταίας 35ετίας από τη μεταπολίτευση έως σήμερα -τη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο όπως αποκαλείται- η οποία όπως ισχυρίζεται η συγγραφέας είναι πολύ λιγότερο μελετημένη με διαπιστωμένο γενικό κενό συστηματικά τεκμηριωμένων ερευνών (πεδίου, στατιστικών, ιστορικών, γεωγραφικών) που να αφορούν στα πρόσφατα στοιχεία συγκρότησης των ελληνικών πόλεων. Αυτή η μετατόπιση στο χώρο -αλλαγή οπτικής γωνίας από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη- αλλά και στο χρόνο -από την πρώτη στη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο- αφήνει το περιθώριο για την επανεξέταση απόψεων

που έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε δεδομένες και επαναξιολόγηση παγιωμένων θεωρήσεων που πλέον ίσως να είναι αναχρονιστικές. Αυτή θεωρώ μία από τις σημαντικότερες συνεισφορές του βιβλίου παρά το ότι ίσως δεν αποτέλεσε κεντρικό στόχο της συγγραφής.

Σε δεύτερο επίπεδο το βιβλίο συνιστά ένα αξιοσημείωτης έκτασης μεθοδολογικό εγχείρημα διερεύνησης του αστικού χώρου και σύνδεσης της μελέτης της πόλης με το σχεδιασμό που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον τόσο ως διαδρομή έρευνας όσο και ως προς τις επιμέρους μεθόδους που χρησιμοποιούνται και ειδικότερα το συνδυασμό τους. Σημείο αφετηρίας αυτής της προσέγγισης αποτελεί η κατανόηση της πόλης όχι ως «πράγματος» αλλά ως «διαδικασίας», με βάση τη διαλεκτική θεώρηση του David Harvey. Η κατοίκηση έτσι δεν διερευνάται ως παγιωμένη κατάσταση αλλά ως αποτέλεσμα συνεχιζόμενων διαδικασιών υπό διαρκή διαμόρφωση. Εξ' ου και η διερεύνηση επιχειρεί να κατανοήσει όχι το «πώς είναι» η πόλη αλλά το «πώς αυτή αλλάζει» και να καταγράψει/εξηγήσει αυτή τη συνεχή διαδικασία μετασχηματισμού, αναδεικνύοντας πολλαπλότητα επιδιώξεων, διαφορετικότητες, αντιφάσεις, απρόοπτα, ατελείς διαδικασίες που δεν παγιώνονται ποτέ (σελ.21).

Μια δεύτερη βασική μεθοδολογική επιλογή για την ανάλυση είναι ότι εστιάζει στην περιφέρεια αντί του κέντρου με το σκεπτικό ότι αποτελεί βασικό πεδίο όπου εξελίσσονται οι δυναμικές της αστικοποίησης στην εξεταζόμενη περίοδο οι οποίες αφορούν στην αστική διάχυση / επέκταση της λειτουργικής αστικής περιοχής πέρα από τα όρια της συνεκτικής πόλης. Σκοπός, όπως λέει η συγγραφέας, είναι «να τοποθετηθεί η περιφέρεια στο επίκεντρο», για να «ιδωθεί η πόλη από μια διαφορετική οπτική πέρα από παγιωμένες στερεότυπες και ξεπερασμένες αντιλήψεις και να αλλάξει ο κοινά απο-

δεκτός νοητικός χάρτης της που έως σήμερα εστιάζει στις κεντρικές και συνεκτικές της περιοχές» (σελ. 14). Αυτό αιτιολογεί άλλωστε την εστίαση της έρευνας στον ακραίο αστικό χώρο, δηλαδή τη ζώνη της πόλης που βρίσκεται σε μια διαρκή ένταση μετάβασης από μια αγροτική σε μια ολοένα και περισσότερο αστικοποιούμενη συνθήκη.

Στο ζήτημα της σύνδεσης της μελέτης της πόλης με το σχεδιασμό αξίζει να μείνουμε λίγο παραπάνω για να αναδείξουμε τις ιδιαιτερότητες και τις δυσκολίες μιας τέτοιας ερευνητικής πορείας. Δυσκολίες γιατί απαιτεί εξορισμού τη γεφύρωση διαφορετικών επιστημονικών περιοχών. Αναφέρονται: Κριτική Αστική Θεωρία, Πολεοδομία – Σχεδιασμός του Χώρου, Τοπίο, Αστική Γεωγραφία, Πολιτική Οικολογία (σελ. 24). Ιδιαιτερότητες γιατί συνιστά τη συνέχεια μιας μακράς επιστημονικής παράδοσης της Νότιας Ευρώπης στα θέματα του χώρου η οποία συνεχίζει να χαρακτηρίζει μια κατηγορία ερευνητών/τριών που, όπως η συγγραφέας, επιμένουν να αναζητούν την κατανόηση των συσχετισμών του υλικού με τον κοινωνικό χώρο στο φυσικό πεδίο της πόλης. Αυτοί/ες ενσωματώνουν την εγχώρια παράδοση του *urbanism* που αλλού είτε έχει χαθεί -όπως σε κάποιες χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά- ή δεν υπήρξε ποτέ. Ο διαρκής συστηματικός εντοπισμός και συσχετισμός των φαινομένων στον πραγματικό χώρο αποτελεί την εμμονή αυτής της συγκεκριμένης ερευνητικής παράδοσης. Την ίδια στιγμή βέβαια σε αυτήν ενυπάρχει η συνεχής αμφισβήτηση και η αμφιβολία/αμφισημία της ερμηνείας των στοιχείων ενός πεδίου του οποίου όσο συστηματοποιείται η αναγνώριση του, τόσο αποκαλύπτονται οι πολλαπλές του διαστάσεις, αντιφατικές εκφάνσεις, διαφορετικές οπτικές.

Μπροστά σε αυτά τα μεθοδολογικά προβλήματα η συγγραφέας αποδέχεται εξ αρχής τη μη ύπαρξη μιας και μοναδικής ανάγνωσης αλλά αντιπροτείνει μια

μεθοδολογία παράλληλων διερευνήσεων που αναπτύσσονται σε διαφορετικά κεφάλαια του βιβλίου. Όπως λέει: «Η εργασία αυτή επιχειρεί με παράλληλες διερευνήσεις, πολεοδομική, ιστοριο-γεωγραφική, εθνογραφική, οπτική, κοινωνική, με ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα να αναδείξει τις διαδικασίες διάχυσης της σύγχρονης ελληνικής πόλης και ιδιαίτερα της χωρο-κοινωνικής συγκρότησης της αστικής της περιφέρειας». Πρόκειται για μια «προσέγγιση που δεν είναι γραμμική, αλλά αντιμετωπίζει τα νέα δεδομένα σε διάφορες εκδοχές τους, σμίγει σκέψεις από διάφορα πεδία των κοινωνικών επιστημών, αξιοποιεί συνθετικά ποιοτικές και ποσοτικές μεθοδολογίες, συνδυάζει απόψεις της κοινωνίας σε μικρο και μακρο κλίμακα» (σελ. 21)

Πως μπορεί να συλλάβει κανείς ένα τόσο ετερογενή και αποσπασματικό χώρο που βρίσκεται σε διαρκή μεταβολή; Η πρόκληση αυτή αντιμετωπίζεται με τη διεύρυνση του αντιληπτικού πεδίου μέσω της εκτεταμένης χρήσης χαρτογραφικού / οπτικού υλικού - όχι με τη λογική της εικονογράφησης όπως διευκρινίζεται - αλλά ως εργαλείου έρευνας. Η υιοθέτηση οπτικών μεθόδων ως τρόπου τεκμηρίωσης χωρικών μετασχηματισμών και η εργαλειακή χρήση των εικόνων ως μεθόδου ανασυρσης δεδομένων αποτελεί πολύτιμο εργαλείο που φέρνει την έρευνα στο χωρικό σχεδιασμό πιο κοντά στις μεθόδους διερεύνησης του τοπίου. Το τοπίο γίνεται έτσι «μια εργαλειακή έννοια αφετηρία για να αναγνωρισθούν οι διαδικασίες και να κατανοηθούν τα αποτελέσματα της σύγχρονης αστικοποίησης» (κεφ 4). Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να συγχαρούμε τον εκδοτικό οίκο UNIVERSITY PRESS για τον τρόπο με τον οποίο έχει υποστηρίξει αυτό το εγχείρημα, τόσο ως προς την έκταση αλλά και ως προς την ποιότητα της απόδοσης του εικονογραφικού υλικού που περιλαμβάνεται στην έκδοση.

Σε ένα τρίτο επίπεδο κατανόησης (που θα μπορούσε να είναι και πρώτο με βάση το θεματικό κριτήριο) το πόνημα αυτό αποτελεί ένα ακόμη βιβλίο για την χωροκοινωνική συγκρότηση και πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης που προστίθεται στη σχετική με το θέμα αυτό επιστημονική βιβλιογραφία. Τι επιπλέον έχει να προσφέρει και πως σχετίζεται με άλλα συναφή πονήματα; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι καταρχήν ότι το βιβλίο έρχεται να καλύψει παραμελημένες ή άγνωστες πτυχές της πόλης τόσο χωρικά όσο και χρονικά. Συγκεκριμένα η περιφέρεια της Θεσσαλονίκης, όπως ισχυρίζεται η συγγραφέας, αποτελεί «ένα άγνωστο τόπο» του οποίου η αναλυτική τεκμηρίωση είτε αναστέλλεται με το σκεπτικό ότι είναι ανεξέλεγκτη, είτε σχηματοποιείται με υπεραπλουστευτικό τρόπο ως άμορφη μάζα (βλέπε *αχανή προάστια*). Η κυρίαρχη αυτή αντίληψη ωστόσο αφενός υποτιμά τις σύνθετες δυναμικές του χώρου της περιφέρειας και αφετέρου αγνοεί έναν σημαντικής έκτασης χώρο¹ που αποτελεί πλέον ζωτικό πεδίο της πραγματικής πόλης και αφορά τις καθημερινότητες χιλιάδων πολιτών, και για τον οποίο θα πρέπει να συγκροτηθεί επιστημονικός και πολιτικός λόγος. Όπως αναφέρει η ίδια: «Πίσω από τη μακροσκοπικά ομοιογενή και ενιαία χαοτική εικόνα από χωρικά αποσπάσματα (νέες επενδύσεις, νέες μεταφορικές υποδομές, κλπ) κρύβονται χωρικές ιεραρχήσεις, εδαφικές διεκδικήσεις, οικονομικές και κοινωνικές εντάσεις, συγκρούσεις χρήσεων, πολυάριθμα προβλήματα διαχείρισης, λειτουργικότητας, δικτύων υποδομών και περιβάλλοντος...».

Ειδικότερα η συνεισφορά του βιβλίου στον εμπλουτισμό της βιβλιογραφίας για τη Θεσσαλονίκη αναφέρεται σε δύο επίπεδα, την καταγραφή-τεκμηρίωση και την ερμηνεία των χωρο-κοινωνικών μετασχηματισμών και των τρόπων κατοίκησης. Ως προς τη διάσταση της καταγραφής/ τεκμη-

ρίωσης, επιχειρείται μια πρωτοφανούς έκτασης συστηματική παρακολούθηση και τεκμηρίωση των μετασχηματισμών της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης στο κρίσιμο διάστημα της τελευταίας τριακονταετίας η οποία περιλαμβάνει εξέταση και αλληλοσυσχετισμό διαφορετικών πεδίων έρευνας. Ξεκινώντας από τη σφαιρική εξέταση της οικιστικής εξέλιξης της πόλης στο κεφάλαιο 2, προχωρά στην εξαντλητική τεκμηρίωση της εφαρμογής πολεοδομικών ρυθμίσεων και στεγαστικών προγραμμάτων στο κεφάλαιο 3, η οποία συμπληρώνεται από την παρουσίαση εκτενούς εποπτικού υλικού μέσω του οποίου αναδεικνύονται οι μετασχηματισμοί του τοπίου στο κεφάλαιο 4. Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι πρόκειται για εργασία η οποία στηρίζεται σε έρευνα διδακτορικής διατριβής η οποία στη συνέχεια έτυχε περαιτέρω επεξεργασίας και επικαιροποίησης στα πλαίσια ερευνητικών προγραμμάτων. Άρα μιλάμε για ένα πολύτιμο υλικό αλλά κυρίως για ένα υλικό ιδιαίτερα συγκροτημένο που αποκτά αξία ερευνητική και εκπαιδευτική ακριβώς εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο είναι οργανωμένο και παρουσιασμένο. Αυτό καθιστά το βιβλίο ιδιαίτερα χρήσιμο ως αναφορά για πληθώρα διαφορετικών ερευνητικών εργασιών σε διάφορα επίπεδα. Θα αναφερθώ εδώ ενδεικτικά στη μεθοδολογία την οποία εφαρμόζει η συγγραφέας στο κεφάλαιο 3 ξεκινώντας από την οριοθέτηση της περιοχής μελέτης (με αφετηρία το όριο του Σχεδίου Πόλης του 1979), την υποδιαίρεση της σε «ενότητες κατοίκησης» όπως τις αποκαλεί, καθώς και την αναγνώριση τυπολογιών με βάση το πολεοδομικό / ιδιοκτησιακό καθεστώς, την κοινωνική-εθνική ταυτότητα των κατοίκων και τον τύπο της ανάπτυξης που είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική. Τέλος στον ευρηματικό τρόπο με τον οποίο επιλέγει να αναδείξει τη διάσταση της μεταβλητότητας μέσω της αναγνώρισης τριών πολεοδο-

μικών συνθηκών (σταθερής, μεταβατικής και ασαφούς).

Ως προς την ερμηνεία των χωροκοινωνικών μετασχηματισμών στην εξεταζόμενη περίοδο η συγγραφέας διατυπώνει ένα σημαντικό ισχυρισμό σε δύο σκέλη. Πρώτον, ότι σε αντίθεση με την πρώτη μεταπολεμική περίοδο που χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή ενσωμάτωση αστικού πληθυσμού μέσω των διαδικασιών οικιστικής συγκρότησης και παραγωγής κατοικίας, στη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο έχουμε την εμφάνιση πρωτόγνωρων χωρικών ανταγωνισμών και κοινωνικών αποκλεισμών. Δεύτερον, ότι έχει πλέον ξεπεραστεί το στερεότυπο σχήμα της χωρο-κοινωνικής διαίρεσης της πόλης μεταξύ δυτικής και ανατολικής πλευράς, ενώ αναδύεται ως νέα οντότητα ο ακραίος αστικός χώρος, η κατοίκηση του οποίου εμφανίζει ανάλογα χαρακτηριστικά σε όλη την περίμετρο του ΠΣΘ (με θύλακες υποβάθμισης, ασνέχεια και αποσπασματικότητα κατοικήσεων, αντιφατική ανάμειξη χρήσεων κτλ). Οδηγούμαστε έτσι κατά τη συγγραφέα «από την εικόνα της διαμερισματοποιημένης πόλης στην περιφέρεια-μωσαϊκό κατακερματισμένη τόσο χωρικά όσο και κοινωνικά με εύθραυστο παρόν και αβέβαιο μέλλον» (σελ. 330). Ο ισχυρισμός αυτός στοιχειοθετείται σταδιακά στα κεφάλαια 2,3 και 4 αλλά υποστηρίζεται κυρίως στο 5^ο κεφάλαιο (η γεωγραφία της ετερότητας) μέσω της εκτεταμένης παρουσίασης στοιχείων που αναφέρονται στην κατοίκηση ευπαθών ομάδων (εργατών, παλιννοστούντων ομογενών, τσιγγάνων ρομά και οικονομικών μεταναστών) σε περιοχές με ισχυρές ενδείξεις κοινωνικού αποκλεισμού. Πρέπει να τονίσουμε ότι η ανάλυση αυτή με το συστηματικό τρόπο που γίνεται είναι αφενός ιδιαίτερα αποκαλυπτική για το μωσαϊκό της περιφέρειας και αφετέρου πρωτότυπη στο βαθμό που παρουσιάζει στοιχεία σχετικά με τους τρόπους κατοίκησης

διαφορετικών ομάδων τα οποία είναι πολύ λίγο γνωστά.

Έχοντας πει τα παραπάνω σχετικά με τα επίπεδα κατανόησης του βιβλίου, θα αναφερθώ τώρα στα νέα στοιχεία που θεωρώ ότι εισάγει η οπτική της εργασίας στην επιστημονική συζήτηση για την ελληνική πόλη. Αυτό που συνιστά τη βασικότερη συνεισφορά της έρευνας είναι κατά την εκτίμηση μου η μελέτη της επίδρασης του πολεοδομικού σχεδιασμού στην χωρο-κοινωνική συγκρότηση των ελληνικών πόλεων. Πρόκειται για κάτι εξαιρετικά σημαντικό καθώς - το επισημαίνει και η ίδια η συγγραφέας- απουσιάζει εν γένει στη χώρα μας η διάσταση της αξιολόγησης του σχεδιασμού που να στηρίζεται σε συγκεκριμένη τεκμηρίωση. Είναι λοιπόν πολύ χρήσιμο το ότι η έρευνα παρουσιάζει σημαντικά ευρήματα ποσοτικά και ποιοτικά και παρέχει συγκριτική βάση για την αποτίμηση της επίδρασης του σχεδιασμού στον καθορισμό του οικιστικού χαρακτήρα διαφορετικών περιοχών. Διαπιστώνεται έτσι για παράδειγμα το ότι η ένταξη μιας περιοχής στο Σχέδιο Πόλης έχει συμβάλει μακροπρόθεσμα στην προσέλκυση επενδύσεων και νέων κατοίκων, ενώ αντίστροφα, ότι η μη ύπαρξη σαφούς πολεοδομικής συνθήκης έχει επιδράσει αρνητικά στην εξέλιξη μιας ενότητας κατοίκησης. Αυτές οι διαπιστώσεις θέτουν υπό αμφισβήτηση την γενικά διαδεδομένη αντίληψη ότι η πολεοδομική πολιτική έχει επηρεάσει λίγο τη χωρο-κοινωνική συγκρότηση των ελληνικών πόλεων και αποσταθεροποιούν στερεότυπες προσλήψεις κοινωνικής διαστρωμάτωσης του αστικού χώρου. Από την εξέταση του ακραίου αστικού χώρου της Θεσσαλονίκης διαφαίνεται ότι ζώνες επιδείνωσης και βελτίωσης διαμορφώνονται ανάλογα με τις χωρικές, πολεοδομικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες κατά περίπτωση ανεξάρτητα από το γενικό σχήμα ανατολικής-δυτικής διαίρεσης της πόλης (βλέπε κεφ. 5).

Στην ίδια κατεύθυνση, ένα δεύτερο σημαντικό ζήτημα που αγγίζει η έρευνα είναι ως προς την ταυτότητα της κατοίκησης στις ελληνικές πόλεις. Στην βιβλιογραφία που μελετά την οικιστική ανάπτυξη της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου στην Ελλάδα κυριαρχεί γενικότερα η αντιμετώπιση της κατοίκησης ως κάτι ενιαίο που εκφράζει το σύνολο της κοινωνίας ή έστω πλατιές φαινομενικά ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες (βλέπε εσωτερικοί μετανάστες) που συγκροτούνται γύρω από τους δύο κυρίαρχους μηχανισμούς της *ανταπαροχής* και της *αυθαίρετης δόμησης*. Στην παρούσα έρευνα καθίσταται σαφές πως αυτή η παραδοχή δεν επαρκεί πλέον για την ερμηνεία των δυναμικών της παρούσας φάσης αστικής διάχυσης των ελληνικών πόλεων. Εστιάζοντας εξ αρχής στις ιδιαιτερότητες της κατοίκησης ευπαθών ομάδων, η συγγραφέας αναδεικνύει την ύπαρξη πολλών διαφορετικών κατοικήσεων στη θέση της μίας και μοναδικής αφήγησης. Επιπλέον αποκαλύπτει τους χωρικούς ανταγωνισμούς και τους αποκλεισμούς που κρύβει ο φαινομενικά άμορφος χώρος της περιφέρειας. Αυτές οι διαπιστώσεις βοηθούν όχι μόνο στο να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημερινή κατάσταση της πραγματικής πόλης, αλλά και να επανεξετάσουμε προσλήψεις παλαιότερων εποχών που είναι προφανές ότι δεν ευσταθούν, όπως η αντίληψη ότι οι κάτοικοι των αυθαίρετων περιοχών είναι de facto κοινωνικά αποκλεισμένοι.

Τι μένει τελικά ανοιχτό ή / και απάντητο μέσα στην ανάλυση του βιβλίου; Ένα ζήτημα για το οποίο η συγγραφέας αποφεύγει να πάρει συγκεκριμένη θέση είναι το τι γίνεται με το σχεδιασμό της περιφέρειας στη σημερινή συγκυρία της κρίσης και το που βαδίζουμε με βάση τα όσα έχουν μελετηθεί. Αν και υπάρχουν αναφορές στην εισαγωγή και τον επίλογο στα τοπία της κρίσης και τους τρέχοντες προβληματισμούς στο χώρο των πολεοδόμων χω-

ροτακτών γύρω από τις πρόσφατες θεσμικές αλλαγές, το ζήτημα αφήνεται μάλλον ανοιχτό με επιφύλαξη. Αυτό είναι καταρχήν εύλογο δεδομένου ότι η έρευνα αναφέρεται στην περίοδο προ κρίσης. Ωστόσο ακριβώς για το λόγο αυτό θα ήταν ίσως ενδιαφέρον για μελλοντική εργασία να αξιοποιούνταν τα αποτελέσματα αυτής έρευνας για την αποτίμηση της επίδρασης του σχεδιασμού στην ελληνική πόλη.

Ολοκληρώνοντας αξίζει να αναδειχθούν ορισμένα σημεία για την έκδοση συνολικά. Το πρώτο είναι η ποιότητα της γραφής και του λόγου. Πρόκειται κατά τη γνώμη μου για ένα εξαιρετικά καλογραμμένο βιβλίο το οποίο χαρακτηρίζεται από συνοχή στο λόγο, σαφήνεια στην απόδοση των νοημάτων και τη χρήση εννοιών, ευκρίνεια συλλογισμών, δομής επιχειρημάτων και ροής εν γένει που καθιστά την ανάγνωση του σχετικά εύκολη παρά τον μεγάλο όγκο του. Αξιέπαινη είναι επίσης η ακαδημαϊκή πλαισίωση με πλήθος αναφορών και συνδέσεων με τρέχουσες επιστημονικές συζητήσεις σε μεγάλη έκταση (βλέπε ενδεικτικά την ανασκόπηση της συζήτησης για την αστική διάχυση στις ελληνικές πόλεις στο κεφ.1). Σχετικά με την επιμέλεια της έκδοσης, αναφέρθηκα νωρίτερα στην ποιότητα του εποπτικού υλικού, αλλά το ίδιο ισχύει και για την ενότητα των βιβλιογραφικών αναφορών και το ευρητήριο. Συνολικά όλα αυτά προσδίδουν ακόμη περισσότερη αξία στην έκδοση εκπαιδευτικά και ερευνητικά.

Σχετικά με την τεκμηρίωση αξίζει να επισημανθούν τα παρακάτω. Στο κεφάλαιο 3 ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η ανασκόπηση των κύριων θεσμικών ρυθμίσεων που αφορούν την Περιφέρεια Θεσσαλονίκης καθιστά το κεφάλαιο εξαιρετικά χρήσιμο διάβασμα για τους σπουδαστές πολεοδομίας του ΑΠΘ και άλλων σχολών της Βόρειας Ελλάδας γιατί παρέχει ολοκληρωμένα συνδυασμό στοιχείων εθνικού και τοπικού πλαισίου στο ίδιο κείμενο. Στο ίδιο

κεφάλαιο είναι εντυπωσιακός ο βαθμός τεκμηρίωσης στοιχείων των πολεοδομικών σχεδίων και στεγαστικών προγραμμάτων της Θεσσαλονίκης στην εξεταζόμενη περίοδο με αναφορά σε στοιχεία αποφάσεων, νομοθετημάτων και περιεχομένου των ρυθμίσεων σε μεγάλη έκταση και λεπτομέρεια. Στο κεφάλαιο 4, το φωτογραφικό – χαρτογραφικό υλικό το οποίο είναι οργανωμένο χρονολογικά ανά δεκαετία και πλαισιώνεται με μαρτυρίες, το καθιστά ιδιαίτερα χρήσιμο ως πηγή ιστοριο-γεω-

γραφικών αναφορών για τους μελετητές της Θεσσαλονίκης.

Κλείνοντας πιστεύω ότι τα «Τοπία Αστικής Διάχυσης» αποτελούν μια εξαιρετική έκδοση η οποία εμπλουτίζει το πεδίο κατανόησης και τεκμηρίωσης για την ελληνική πόλη και ανοίγει ένα σημαντικό κεφάλαιο για τη συνέχιση του διαλόγου γύρω από τα θέματα του χώρου και του σχεδιασμού από τους ανθρώπους της γενιάς μας.

Θάνος Παγώνης, 1 Μαρτίου 2017

Σημείωση

1. Αναφέρεται ότι η έκταση της περιφέρειας Θεσσαλονίκης είναι περίπου 14.000ha δηλαδή 10 φορές μεγαλύτερη από αυτή της συνεκτικής πόλης του ΠΣΘ που είναι 1400ha.